

regije agrarna baza dinamičnim političkim konstrukcijama; c) konfiguracija tla pogoduje ostvarivanju dobrih veza s unutrašnjšću. Tako će priobalne regije postati ishodištem unifikacije.⁴⁷

Na kraju svakog poglavlja autor navodi osnovnu orijentacionu bibliografiju, dok bilješke uz tekst upućuju na iscrpni bibliografski indeks koji je na kraju knjige. Uvršteni su samo radovi koji predstavljaju do tada posljednju riječ u znanosti, no i tako je popis vrlo opsežan. Autor se pretežno oslanjao na literaturu, tako da izvore citira samo mjestimično, i to kad razvija novu teoriju ili ako izvori već nisu bili sustavno obrađeni. Takvo ekonomiziranje s prostorom posve je opravdano sa stanovišta preglednosti. Šteta je što izostaje zaključak, koji bi dobro došao na kraju djela da sažme i ponovi osnovne teze autora. Pisac izbjegava znanstvenu transliteraciju, donoseći imena i nazive uglavnom u konvencionalnom francuskom obliku, želeći time učiniti djelo pristupačnijim najširoj čitalačkoj publici. Orijentalisti su time ipak prikraćeni. Namjena je knjige da bude »[...] koristan radni instrument koji će omogućiti da se odredi mjesto diskusijama i neriješenim problemima o ovom ili onom predmetu« (str. 9). Na kraju možemo konstatirati da je de Planhol ostvario djelo velike vrijednosti po opsežnosti materijala koji zahvaća u prostoru i vremenu, po znanstvenoj fundiranosti teza koje zastupa, a nadasve po tome što može poslužiti kao metodološki obrazac sinteze i primjer plodnog nadopunjavanja mogućnosti historije i geografije.

Nenad Močanin

ŠTO JE TO ZNANOST O KULTURI?

EDUARD KALE, Uvod u znanost o kulturi, Zagreb 1977.

MILAN DAMNJANOVIĆ, Istorija kulture sa principima izlaganja i tumačenja, Niš 1977.

Knjige Eduarda Kalea »Uvod u znanost o kulturi« i Milana Damjanovića »Istorija kulture« zasigurno su historičarima vrlo zanimljive. Naime, »znanost o kulturi« vrlo je usko povezana s historijskom znanošću, no s područja »znanosti o kulturi« u nas je prevedeno prilično malo, a radova naših autora ima još manje. Kaleova je knjiga, koliko mi je poznato, i prvi udžbenik »kulturologije« (ili »znanosti o kulturi«) objavljen u našoj zemlji. Samim tim već ima svoju vrijednost i privlači na sebe pozornost.

Znanost o kulturi pojavila se, prema informacijama pisca, 1871, kad je E. B. Tylor napisao i izdao knjigu »Primitivna kultura«, u kojoj prvo poglavlje nosi

⁴⁷ Potpuno je suprotna geografska situacija na Madagaskaru gdje planinska unutrašnjost dominira nad priobalnim ravninama. Zato islamizacija neće uspjeti. Slični su odnosi na Cejlonu i u Indokini. U istočnoj Africi samo zanzibarski sultanat stvara jaku agrarnu bazu odakle prodire na kontinent. N. dj., 365–367.

naslov »Znanost o kulturi«, a drugo »Razvoj kulture«, Tylor je »prvi pokušao odrediti što bi bila kultura, i on je formalno prvi počeo proučavati kulturu«.¹

Dok autor vrlo decidirano naznačuje početak znanosti o kulturi, vrlo je neodređen i širok u poglavlju »Upoznavanje kulturne stvarnosti i nastanak znanosti o kulturi«, u kojem nabraja preteče te znanosti. Npr., tvrdi da »početke svih znanosti moramo tražiti u staroj Grčkoj [...] a to vrijedi i za znanost o kulturi«², pa bi prvi »kulturolog« u evropskoj povijesti bio Herodot, tvorac »Historija«, poznat pod imenom »otac povijesti«.

Kale u istom poglavlju navodi i druge pisce te znanstvenike starog vijeka koje smatra »kulturolozima«. To je Platon, kojem »kulturologija« duguje učenje o idejama i državi. Spomenut je i Aristotel kao tvorac »Politike«, spisa u kojem prikazuje čovjeka kao »političko biće«. Navodi se i veliki Publije Kornelije Tacit i filozof Tit Lukrecije Kar.

Nadalje, među osobama koje su u posljednjem tisućljeću dale velik doprinos još nerođenoj »znanosti o kulturi« nalazimo arapske putopisce Al Jakubija, Ibn Batutu, mislioca Ibn Khalduna, Giordana Bruna, René Descartesa, Jeana Bodina, Huga Grotiusa, Thomasa Hobbesa, Ch. Montesquiea, Jean-Jacquesa Rousseaua, Thomasa Morea, Gianbattistu Vica. Spomenuti su i Adam Smith, F. M. Voltaire, Johann Gottfried Herder, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Herbert Spencer, a više je prostora posvećeno Augusteu Comteu, Karlu Marxu i Charlesu Darwinu.

Nakon ovog nabiranja, stvara se dojam da je »znanost o kulturi« univerzalna znanost koja u svoje graditelje može ubrojiti i filozofe, i sociologe, i historičare, i arheologe, i »putnike«, i geografe, etnologe, biologe, ekonomiste, književnike itd. Ako je tako, domene su znanosti o kulturi zasad tako magleno definirane da pod stijeg »kulturologije« možemo svrstati praktički sve što se ikad misaono zbivalo na Zemlji.

Razjašnjenje pojma »znanost o kulturi« nerazdvojno je vezano s objašnjenjem pojma »kultura«, a autor navodi podatak da je pojam »kultura« protumačen na čak 257 različitih načina. Iako su mnoge knjige i bezbrojne rasprave napisane ne bi li se razjasnio pojam »kultura«, zadovoljavajući odgovor još se i ne nazire.³

Prvu i donekle prihvaćenu definiciju kulture dao je Tylor koji smatra da je »kultura složena cjelina koja uključuje znanje, vjerovanje, umjetnost, moral, pravo, običaje i sve druge sposobnosti i navike koje je čovjek stekao kao član društva«.⁴

U poglavlju »Određenje predmeta« spomenuti su i pokušaji Marxa, Kroebera, Lowiea, Lintona da se objasni pojam »kultura«. I na kraju, pisac daje svoj zaključak i definiciju kulture: »Kulturu kao posebnu stvarnost čini sveukupna njezina zbilja u svim svojim očitovanjima, oblicima i procesima kroz povijest. Zato, dakle, predmet znanosti o kulturi ili kulturologije kao opće znanosti o kulturi nije samo priroda kulturnih činjenica ili, pak, samo povijest kulture (u svom globalnom, svjetskom toku) kao ni samo kulturni tipovi, ili pojedini kulturni oblici, ili kulturni procesi, ona nije to što su pojedine kulturolozijske discipline —

¹ *Eduard Kale*, Uvod u znanost o kulturi, Zagreb 1977, 23.

² Isto, 8.

³ Npr.: *T. S. Eliot*, Notes Toward the Definition of Culture, London 1961, International Encyclopaedia of Social Sciences — »Culture«, »Culture History«, »Civilisation«.

⁴ *Kale*, n. dj., 23.

povijest kulture, arheologija, tehnologija, etnografija itd. — ove su samo kulturološkijske discipline. Kao što je biologiji, kao općoj znanosti o organskom svijetu, spomenuli smo, predmet život u svim svojim očitovanjima, i kao što biologija ima brojne biologističke discipline, tako je i kulturologiji kao općoj znanosti o kulturnoj stvarnosti predmet kultura u svim svojim očitovanjima, pa tako i ona ima svoje brojne kulturološkijske discipline.«⁵

Kao što vidimo, autorov napor da i sam dođe do određenja svog predmeta ne unosi toliko jasnoću u naša razmatranja, koliko odražava nesuglasice i razlike, pa čak i proturječja u djelima onih koji su željeli objasniti pojam »kultura«.

Iako se na više mjesta u knjizi pojmovi »znanost o kulturi« i »kulturologija« upotrebljavaju kao sinonimi⁶, na nekoliko je mjesta jednoznačnost tih pojmova demantirana: »Najopćenitija znanost o kulturi jest kulturologija«⁷, a zatim se navode arheologija, tehnologija, etnografija kao znanosti o kulturi,⁸ te se tvrdi da »postoji niz povijesnih disciplina o kulturi, od povijesti elemenata ili sklopova elemenata do kulturne povijesti pojedinih zajednica i općekulturne povijesti, zatim znanosti o pojedinim kulturnim cjelinama, npr. indologija, egiptologija, sinologija itd. Znanost o pojedinim dijelovima određene kulture, npr. znanost o kineskom jeziku, znanost o kineskoj upravi, ili svjetonazoru [...]«.⁹

Autor je u posljednjem poglavlju svoje knjige prihvatio Spencerovu razdiobu svih znanosti s obzirom na razine stvarnosti koje proučavaju: Prvu stvarnost (anorgansku, koja proučava Zemlju i svemirska tijela), istražuju fizika, kemija, astronomija itd. Drugu stvarnost (organsku, koja proučava živa bića) istražuju »biološkijske znanosti: biologija [...] antropologija, tehnologija, arheologija, etnografija itd.«.¹⁰

Kale u daljnjem izlaganju ima još jednu podjelu znanosti, sada prema spoznajnim mogućnostima njihova proučavanja na idiografske i nomotetičke,¹¹ s tim da su znanosti o kulturi idiografske, a znanosti o prirodi nomotetičke. »Kulturna stvarnost u načelu je promjenljiva, a kulture su uz to i osebujne (kulturne) stvarnosti, pa je glede toga moguć samo opis, a ne izvlačenje općevaljanih pravilnosti — zakona.«¹²

Obje podjele znanosti, koje navodi autor, stare su i više od jednog stoljeća. A u posljednjih 100 godina pojavile su se i razvile do neslućenih razmjera znanosti koje proučavaju i više »razina stvarnosti« antropologija, sociologija, psihologija itd. pa tako podjela koju je načinio Herbert Spencer dolazi u pitanje. Isto tako, danas, kad sve više raznih znanosti teži svojim posebnostima za spoznajom općeg, dakle,

⁵ Isto, 42.

⁶ Autor konzekventno upotrebljava kao sinonime »znanost o kulturi« i »kulturologija«, a zatim, na nekoliko mjesta, objašnjava da je kulturologija »opća znanost o kulturi«, te dopušta postojanje i drugih znanosti o kulturi, dakako, manje općenitih. I sam naslov knjige time bi došao u pitanje, jer se možemo zapitati: »Koja je to znanost o kulturi koju opisuje knjiga?« ili, ako se pretpostavi naslov »Uvod u znanost o kulturi«, zašto nisu detaljnije objašnjene i »etnologija, tehnologija, arheologija itd.«?

⁷ Kale, n. dj., 152.

⁸ Isto, 152.

⁹ Isto, 152.

¹⁰ Isto, 150.

¹¹ Znanosti su podijelili na idiografske (partikularističke, poedinjavajuće) i nomotetičke (sintetičke, uopćavajuće) još u prošlom stoljeću novokantovski filozofi Rickert i Windelband.

¹² Kale, n. dj., 152.

kad te znanosti po novokantovskoj podjeli žele postati nomotetičke, podjela znanosti koju zastupa Kale postaje sve manje prikladna.

Tzv. društvene znanosti ne mogu se ograničiti (i nisu se ni ograničavale) samo na goli opis činjenica, već su pokušavale uopćavati te podatke i »izvlačiti općevaljane pravilnosti — zakone«. Naime, stručnjaci u svim društvenim znanostima već su se odavno složili u tome da postoje neke općevaljane pravilnosti, bez kojih društvene znanosti ne bi uopće ni postojale kao znanosti.

Uopće, u cijeloj knjizi nije previše jasan odnos znanosti o kulturi s ostalim srodnim znanostima koje su se pojavile u posljednjih stotinjak godina: sociologijom, socijalnom i kulturnom antropologijom te etnologijom.

Često se etnologija poistovećuje s kulturologijom kao npr. »svi kulturolozi (etnolozi) [...]«¹³, pa zatim »znanost o kulturi smjera dobiti primjenu u praktične svrhe [...] pri vladi se osniva Američki etnološki ured«.¹⁴ Ili, »[...] kulturologija, ranije, a još i sada često nazivana etnologija«.¹⁵

Zamjenjuju se više puta i pojmovi »etnologija« i »etnografija« te »etnolog« i »etnograf«,¹⁶ iako su razlike očigledne.

Odnos »kulturologije« i historijske znanosti i uopće historicizma u »kulturologiji« (ili »znanosti o kulturi«?) objašnjen je ovim riječima: »Povijesno istraživanje može se primijeniti na gotovo sve kulturne oblike, od kulturnih elemenata do kulturne stvarnosti kao takve [...]« (Uputno je upozoriti da ne valja miješati povijesno proučavanje kulturnih oblika i kulturne stvarnosti uopće s proučavanjem, odnosno opisom događaja vezanih uz pojedine osobe ili ljudske grupe, što se ustalilo kao predmet povijesne ili historiografske discipline, koja opisuje i djelomice proučava takozvane političke događaje.) [...] te u bilješci: »što, pak, ne znači da i politička povijest nije svojevrsna kulturolozijska disciplina«.¹⁷

Dakle, historijskoj je znanosti namijenjeno mjesto dobavljača podataka višoj, općenitijoj »znanosti o kulturi« (ili kulturologiji?). Po autorovu mišljenju historija ispituje pojedinačno i neponovljivo te je ograničena isključivo na »djelomično proučavanje takozvanih političkih događaja«.

Te konstatacije uopće nisu nove. Historijsku su znanost tako klasificirali i mnogi naši sociolozi u svojim radovima i udžbenicima. Ni ti sociolozi, ni autor knjige »Uvod u znanost o kulturi« nemaju uvid u razvitak historijske znanosti 20. stoljeća, kad se ona osloboda okova koji su je vezali za opisivanje pojedinačnih događaja, gotovo isključivo političke naravi, te se baca na proučavanje svih područja društvenog života u želji da uz navođenje nezaobilaznih pojedinačnih činjenica ispita i ustanovi ono što je ponovljivo, općenito i zakonito.

Vidljivi su dokazi tih nastojanja »Rađanje evropske civilizacije«¹⁸, »Rimska civilizacija«¹⁹ »Srednjovekovna civilizacija zapadne Evrope«²⁰, »Grad u historiji«²¹,

¹³ Isto, 24.

¹⁴ Isto, 26.

¹⁵ Isto, 152.

¹⁶ Isto, 27. Etnografija samo opisuje ethnos (grčki grafein — pisati, opisivati), a etnologija taj ethnos proučava i objašnjava.

¹⁷ Kale, n. dj., 154.

¹⁸ Grupa autora, Rađanje evropske civilizacije, uredio Michael Grant, Beograd 1967.

¹⁹ Pierre Grimal, Rimska civilizacija, Beograd 1968.

²⁰ Jacques le Goff, Srednjovekovna civilizacija zapadne Evrope, Beograd 1974.

²¹ Lewis Mumford, Grad u historiji, Zagreb 1968.

»Civilizacija klasične Evrope«²² — tek mali dio djela prevedenih na hrvatski ili srpski jezik, koja, unatoč tome što proučavaju »civilizacije« i »kulture«, prvenstveno treba smatrati historijskom literaturom, jer su te knjige pisali historičari koji su se u izučavanju služili historijskom metodom.

Napisati knjigu »Uvod u znanost o kulturi« bio je izuzetno težak posao i zato je autorov trud vrijedan hvale. Kale se morao suočiti s nepreglednom masom literature koja se bavi »kulturološkim« ili srodnim problemima, a često polazi s oprečnih stajališta. Ta je knjiga, ponavljamo, i prva koja nas pokušava sustavno obavijestiti o dometima i stremljenjima »znanosti o kulturi«. Posebno nam četvrti, peti i šesti dio knjige, dakle, poglavlja »Kulturni oblici«, »Mitologija i kulturalizacija«, te »Kulturni procesi« donose mnogo novih spoznaja.

Ipak, knjiga »Uvod u znanost o kulturi« predstavila je javnosti novu disciplinu koja u Jugoslaviji ima vrlo malo stručnjaka (»kulturologa«), a još manje cjelovitih radova (»kulturoloških«), a već sada, dok je još potpuno nedefinirana i maglovita, namjerava mnoge samosvojne, vrlo razvijene znanosti — etnologiju, arheologiju, tehnologiju, lingvistiku, historijsku znanost — prikazati kao podređene znanstvene discipline, orijentirane na prikupljanje podataka za »znanost o kulturi« (ili »kulturologiju«).

I djelo Milana Damnjanovića »Istorija kulture« bavi se istom temom kao i knjiga Eduarda Kalea — ipak koncepcija Damnjanovićeve rada nešto je drugačija. On je svoj rad podijelio na dvije velike cjeline.

U prvom dijelu knjige Damnjanović nas upoznaje, kako to i sam naslov kaže, s principima izlaganja i tumačenja povijesti kulture. Materijalu autor prilazi s gotovo isključivo filozofskog stajališta, pa čitalac stječe dojam da su zanemareni drugi aspekti i komponente.

Izlaganje u prvom dijelu knjige nema neposredne veze s drugim dijelom, te bi ono moglo biti i samostalna studija o povijesti, historiji, filozofiji povijesti [. . .].

Drugi dio knjige, koji nosi naslov »Jedna povest ljudske kulture« počinje poglavljem »Termin i pojam 'kultura'«. U tom se poglavlju, koje je po tematici vrlo teško i složeno, autor dobro snašao. Razlikujući termine »kultura« i »civilizacija«, pisac je naveo i više značenja riječi »kultura«. Damnjanović objašnjava što je termin »kultura« značio u pojedinim epohama, a zatim navodi i pojmove »objektivna« »subjektivna kultura«. Razlikuje vrijednosni, antropološki i etnološko-povijesni pojam kulture, a istodobno pokušava dati i svoju definiciju pojma »kultura«, naglašavajući da ta definicija ima operativan karakter i da nije konačna: »Kultura je ukupnost materijalnih i duhovnih vrijednosti, dobara i tvorevina koje proizvodi čovjek u društveno-istorijskoj praksi radi savlađivanja prirode koja ga okružuje i koja se, takođe, nahodi u njemu, radi razvitka proizvodnje i radi rješavanja društvenih zadataka uopšte.«²³

To bi svakako bile i najbolje stranice te knjige.

U nastavku izlaganja autor je, u jednom pregledu, nastojao prikazati različite kulture — od kulture ljudske prazajednice pa sve do kulture građanskog društva. U tom pogledu autor je vrlo mnogo griješio. Prvo, opseg stranica na kojima su zastupane pojedine kulture negdje je prevelik, drugdje premalen. Tako je kulturi starog Rima posvećeno isto onoliko prostora koliko i kulturi Oceanije, a čak četiri

²² Pierre Chaunu, *Civilizacija klasične Evrope*, Beograd 1977.

²³ Milan Damnjanović, *Istorija kulture*, Niš 1977, 140.

puta manje stranica nego indijskoj kulturi. U nekim poglavljima (npr. u poglavlju o starogrčkoj kulturi) Damnjanović malo prostora posvećuje izlaganju o starogrčkoj kulturi, a više se bavi nekim filozofskim pitanjima koja s kulturom stare Grčke imaju tek posredne veze.

Autor u knjizi neprestano govori o potrebi da povijest kulture proučava sva područja čovjekova djelovanja. U njegovoj knjizi, na žalost, to nije učinjeno. Pišući o različitim kulturama, nižući jednu za drugom, Damnjanović se u jednoj kulturi bavi ponajviše ekonomskim odnosima, u drugoj filozofijom, u trećoj mitologijom da bi pri tom ostavljao malo prostora opisivanju drugih područja čovjekova djelovanja, ako ih ne bi i potpuno zanemario. U takvom obrađivanju pisac izabire podatke nasumce, prilagođava ih toku svojeg izlaganja, tako da su oni često problematični po svojoj vjerodostojnosti, i neki su i potpuno netočni. Kao ilustraciju navest ću samo neke primjere iz poglavlja o židovskoj kulturi.

Na nekoliko stranica autor pokušava sažeti židovsku historiju biblijskog razdoblja, uzimajući biblijske motive i legende kao gotove povijesne činjenice, umjesto da se više oslanja na mnogobrojna moderna kritička tumačenja događaja iz biblijskih vremena. Pa čak i ta su prepričavanja često potpuno netočna. Npr.: »[. . .] u doba Pompeja, u Judeji započinje djelovanje Isusa iz Nazareta.«²⁴ Pompej je ubijen u Egiptu 48. godine prije naše ere, dakle, barem 44 godine prije rođenja Isusa Nazarećanina, a više od 75 godina prije njegova propovjedničkog djelovanja koje pada u vrijeme cara Tiberija.

Pobrkani su i drugi pojmovi. Mojsije je, smatra Damnjanović, dobio zakone na brdu Kadeš, iako takvo brdo u Bibliji uopće ne postoji, već postoji oaza takva imena u Sinajskoj pustinji. Mojsije je dobio zakone na brdu Horev. Nadalje, autor nas pokušava uvjeriti da Jehova tek putem Mojsija stvara savez sa židovskim narodom i postaje židovski bog, a po Bibliji se to dogodilo oko 800 godina ranije u doba Abrahama.

Ali, nije riječ samo o pogrešnom navođenju biblijskih legendi, nego i o još većim greškama u citiranju utvrđenih historijskih činjenica. Dakle, Damnjanović smatra da se »kraj tog prvobitnog jevrejstva na Istoku, u Palestini kao prvobitnom zavičaju, vezuje za križarske ratove, za prodor križara koji su osvojili Jeruzalem 1099. *Od tada se jevrejstvo iz Azije seli u Evropu*«.²⁵ Nasuprot tome mišljenju, poznata je historijska činjenica da su križari 1099. u Palestini zatekli samo malobrojne osamljene grupice Židova, sasvim zanemariva broja, ali su zato prije svog polaska iz Evrope 1096. godine u Wormsu, Kölnu, Mainzu i mnogim drugim evropskim gradovima započeli svoj pohod prema Palestini velikom pljačkom židovskih hramova i pogromima nad židovskim stanovništvom. Naime, iseljavanje Židova u Evropu počelo je još u 1. stoljeću prije naše ere.

U nizu takvih grešaka spomenimo i prividne sitnice — Damnjanović smatra da je »dvadesetih godina ovog stoljeća Teodor Herzl definirao politički program (tzv. cionizam)«.²⁶ Teodor Herzl bio je mrtav već 1904. Poznati Žid plaća u Jeruzalemu autor proglašava sjevernim židom nekog utvrđenja, a zapravo je riječ o zapadnom zidu Herodova hrama itd.

Netočnosti u poglavlju o židovskoj kulturi ima još, ne samo u utvrđivanju potpuno jasnih pojedinačnih činjenica, već onda, naravno, i u zaključcima i ocjenama.

²⁴ Isto, 271.

²⁵ Isto, 271.

²⁶ Isto, 272.

S greškama (u ne puno manjem broju) susrećemo se i u drugim poglavljima: o rimskoj, starogrčkoj, babilonskoj kulturi, a ni poglavlja o Bizantiji, feudalizmu i kulturi građanskog društva ne bi mogla izdržati kritiku.

Evo primjera iz poglavlja o rimskoj kulturi: »U takvoj situaciji pojavljuje se *Krist*. Iz opisa koji su historijski autentični vidi se da je to bio čovjek malog rasta, sa dugim licem i bradom.«²⁷ Kako iz Kristovog vremena ne postoji nijedan povijesno autentičan dokument o Isusu Kristu, zaista je vrlo hrabro sa sigurnošću davati njegov osobni opis.

U poglavlju o babilonskoj kulturi nalazimo ovakvu rečenicu: »Babilon je također doživio i potop, koji je zabilježen u biblijskoj legendi [. . .] posle tog uspona došlo je do opadanja Babilona i konačnog pada pod Perzijance, te se značaj Babilona sve više gubi i, najzad, posle potopa, iščezava, da bi ga arheolozi tek u našim danima ponovo iskopali.«²⁸ Ovdje smo našli obilje nevjerojatno netočnih podataka: Babilon nikada nije stradao u potopu, razrušen je ne oko 500. godine prije naše ere već 1000 godina kasnije, a najveća je greška da Damnjanović biblijski potop smještava nakon pada Babilona pod Perzijance 538. prije naše ere, iako se biblijski potop dogodio barem 3000 godina prije navedenog događaja!

S takvim brkanjem vremenskih razdoblja susrećemo se i u poglavlju o kolijevci filozofije — staroj Grčkoj. Npr., Damnjanović glasovite Klisenove reforme smještava u razdoblje poslije grčko-perzijskih ratova (»prodor Perzijanaca i borba Helena s njima dovela je do ponovne prevage eupatrida, plemića i starog reda stvari. Njihovu privremenu ojačanu vlast definitivno je srušio *Klisten* [. . .].«²⁹), iako je poznato da je demokratizacija putem Klisenovih reformi provedena prije tih ratova i da je demokracija bila jedna od glavnih komponenata atenske snage u tim ratovima.

Potpuno pogrešnih zaključaka ima i u poglavlju o kulturi građanskog društva. Autor tvrdi: »U feudalno doba svaki tehnički pronalazak ostajao je vezan za sasvim uske granice, bez mogućnosti da se usavrši i rasprostire, jer ne postoji nikakav saobraćajni dodir.«³⁰ Znamo da tehnički pronalasci nisu ostajali vezani za uske granice, oni su se širili, doduše, sporije nego danas vrlo razvijenim sustavom trgovačkih putova koji su postojali u tijeku cijele feudalne epohe.

Autor pokazuje neupućenost i u lingvistici: riječ barbarin, barbarski Damnjanović izvodi iz latinske riječi »barbarus« od »balbulus« — mucavac! Dakle, grčku riječ barbaros — inozeman, stran, barbarski koja je u upotrebi u grčkom jeziku još i prije nego što je Rim osnovan, Damnjanović proglašava latinskom.

Nakon što smo uočili neke grube pogreške i autorovo nesnalaženje u cjelokupnoj svjetskoj povijesti, očito moramo ustanoviti da za pisanje povijesti kulture nije dovoljno samo poznavanje filozofije, već prije svega treba odlično poznavati povijest i pojedinačne povijesne činjenice.

Ivo Goldstein

²⁷ Isto, 340.

²⁸ Isto, 187.

²⁹ Isto, 305.

³⁰ Isto, 359.